

Studie 4/2013

DOPADY REFORM I. DŮCHODOVÉHO PILÍŘE PO ROCE 1996 NA STAROBNÍ DŮCHODY JEDNOTLIVCŮ

20.5. 2013

ONDŘEJ SCHNEIDER, JIŘÍ ŠATAVA¹

Shrnutí

- V této studii kvantifikujeme dopady změn v průběžném důchodovém systému, jak k nim od roku 1996 docházelo a srovnáváme tento systém s rokem 2013.
- Parametrické změny důchodového pojištění po roce 1996 měly výrazný negativní finanční dopad na všechny příjmové skupiny. Tyto dopady na jednotlivce se pohybují v řádu statisíců i více.
- Významný pokles výhodnosti důchodového pojištění byl způsoben zejména značným nárůstem důchodového věku. V jeho důsledku jednotlivci platí pojistné v drtivé většině o několik let déle a starobní důchod pobírají o několik let méně. Druhotným důsledkem nárůstu důchodového věku je mírný nárůst výše měsíčního starobního důchodu, ten však v žádném případě nekompenzuje pokles výhodnosti důchodového pojištění v důsledku zvýšení důchodového věku.
- Analyzovaná historická zkušenost ukazuje, že I. pilíř důchodového pojištění do budoucna nemusí představovat takovou jistotu, jak je někdy vnímán a prezentován.

¹ CERGE-EI, společné pracoviště Národohospodářského ústavu AVČR, v.v.i, a CERGE Univerzity Karlovy. Názory zde prezentované jsou pouze názory autorů a nikoli oficiální stanoviska Národohospodářského ústavu AVČR, v.v.i., Centra pro ekonomický výzkum a doktorské studium UK v Praze (CERGE). Studie vznikla za podpory Asociace penzijních fondů.

Úvod

Systémy důchodového pojištění představují v drtivé většině vyspělejších zemí celého světa největší položku ve výdajích státu. V různé míře dnes všichni obyvatelé Česka, Německa, Francie, Británie, Spojených států i Japonska očekávají, že ve stáří budou podporováni státem. Zaopatření ve stáří se tak během druhé poloviny 20. století stalo dominantou veřejných rozpočtů, tématem, které může vyhrát (či prohrát) volby.

Generace politiků (a voličů v těch zemích, kde mělo smysl o volbě mluvit), vytvořily a masivně rozšířily veřejné důchodové pojištění, především v 50. a 60. letech 20. století, tj. v období poválečného optimismu, "baby-boomu" a víry ve velké možnosti státem řízené ekonomiky. Téměř zároveň však došlo ve většině rozvinutých zemí k demografickému zlomu, který měl a má rozsáhlé celospolečenské dopady. Díky nebývalému rozvoji zdravotnictví a díky paralelnímu bohatnutí všech vrstev společnosti se začal rychle prodlužovat věk dožití. Zatímco před druhou světovou válkou byl průměrný věk dožití jen něco nad 60 let, za čtyři desetiletí se prodloužil na cca 75 let a dnes přesahuje hranici 80 let ve většině „bohatých zemí“.

Svým vývojem prošel i vztah obyvatelstva vůči státu, resp. vůči politikům, kteří stát představují. Po období optimismu přišlo velké vystřízlivění. Nejdříve se v 60. letech ukázalo, že státy a elity, které je ovládaly, se těžko vyrovnávaly se změnou rovnováhy „intelektuálních sil“, vyvolané prudkým rozmachem především vysokého školství. V 70. letech pak přišlo zklamání z toho, jak státem ovládané či manipulované ekonomiky propadly do mizérie vysoké inflace a nezaměstnanosti, spojené s prudkým nárůstem daní a zadlužováním všech bohatých států. Osmdesátá léta pak přinesla „konzervativní revoluci“, ztělesňovanou především postavami Ronalda Reagana a Margaret Thatcher. Poslední desetiletí je pak ve znamení hluboké finanční i ekonomické krize, především v Evropě, která ztrácí své privilegované postavení a její ekonomický model se ocitl před těžkou zkouškou. Velké ideje již nejsou v módě, rozhodující je kompetence řešit okamžité problémy. Od politiků již poučenější voliči v západní Evropě a v USA neočekávají revoluční změny, zároveň však obyvatelstvo většiny zemí OECD dnes toleruje daně, z jejichž výšky by se jejich otcům zatočila hlava.

Zhruba od 60. let zároveň docházelo k revoluci na trhu práce. Dříve dominantní model ženy v domácnosti a muže v dlouhodobě stabilním zaměstnání poměrně rychle zanikal. Rychle se zvyšoval počet zaměstnaných žen, které přitom nadále vychovávaly děti a vyžadovaly proto větší flexibilitu jak od svých zaměstnavatelů (zkrácené úvazky, práce doma), tak od dodavatelů „péče o rodinu“ (au-pair, služby atd.). Místo modelu mužů pracujících 8 hodin denně a žen doma vznikla mozaika různě dlouhých pracovních úvazků pro různé skupiny zaměstnanců.

Svět dnes vypadá naprosto jinak než před šedesáti lety, kdy většina dnešních penzijních systémů vznikala, či se rozpínala. Lidé jsou dnes mnohem samostatnější, nefixují se tolik na konkrétní firmu a stále volnější je i jejich vztah ke státní příslušnosti (ne nutně ve smyslu kulturním, ale nepochybně ve smyslu právním či ekonomickém). Průměrný člověk žije nyní mnohem déle než lidé před 60 lety, jeho pracovní kariéra není tvořena nepřetržitým zaměstnáním u jednoho zaměstnavatele, ale spíše sérií zaměstnání.

Takový flexibilní a proměnlivý pracovní režim velké části pracující populace (či alespoň rozhodující části těch, kteří dnes tvoří většinu daňových příjmů státu) samozřejmě představuje velkou výzvu i pro veřejné rozpočty obecně a důchodové systémy obzvláště. Je otázkou, do jaké míry je možné (záměrně nemluvíme o prospěšnosti) udržovat dnešní vysoký podíl daní na HDP a štedré sociální programy z nich financované.

Jsou to především důchodové systémy, tradičně postavené na dominanci systému tzv. průběžného financování (PAYG), které se nacházejí v obtížně řešitelné situaci. Na jedné straně prudce rostou výdajové nároky v důsledku raketově rostoucího počtu důchodců. To je dáno jak přirozeným prodlužováním věku dožití, tak politicky prosazeným opatřením typu předčasných odchodů do důchodu či snadno dostupným invalidním důchodům. Na druhé straně jsou důchodové systémy vystaveny erozi příjmů, především díky větší dynamice na trhu práce, většímu podílu samostatně podnikajících, větší dostupnosti daňových rájů a také nižší míře zaměstnanosti.

V této studii shrnujeme, jak se s problémem rostoucích výdajů na důchody (těch reálných či těch očekávaných) potýkal současný český stát. Za výchozí bod jsme zvolili rok 1996, kdy byla v České republice, přes velký odpor odborů a tehdejší levicové opozice přijata důchodová reforma. Ta standardizovala český důchodový systém, zavedla nová pravidla pro výpočet důchodů a zvýšila věk pro odchod do důchodu. Jakkoliv byla reforma z roku 1996 kritizována jako „nesociální“, brzy se ukázalo, že na stabilizování důchodového systému nebude stačit a další úpravy následovaly prakticky každý rok.² Změny v důchodovém systému měly přitom zejména jeden cíl: sladit příjmy a výdaje a zabránit akumulaci dluhů. Frekvence a vzrůstající razance úprav důchodového systému dokládají, jak je pro demokraticky zvolenou politickou reprezentaci obtížné nastavit dlouhodobě udržitelná pravidla důchodového systému.

Prudké změny v nastavení hlavních parametrů důchodového systému vedly k velkým změnám ve výnosnosti důchodového systému z hlediska jeho uživatelů, tedy plátců daní a odvodů a budoucích důchodců. Pokud se například zvýší věk pro odchod do důchodu o jeden rok, sníží se výnosnost důchodového pojištění měřená čistou diskontovanou hodnotou průměrného poplatníka o 75% jeho ročního hrubého příjmu. Pokud se věk odchodu zvýší o roky tři, výhodnost se sníží o více než dvouletý příjem. Dále v textu používáme pojmy výnosnost a výhodnost jako synonyma, jelikož nás zajímá atraktivita důchodového pojištění, respektive změny v atraktivitě důchodového pojištění po roce 1996, z pohledu výnosu. Výnosnost (výhodnost) kvantifikujeme vždy pomocí čisté současné hodnoty. V tomto ukazateli jsou odečteny všechny odvody z důchodového pojištění po roce 2013 od vyplacených starobních důchodů po roce 2013. Změna výhodnosti je pak kvantifikována změnou čisté současné hodnoty. Při sčítání je respektován princip diskontování, který zohledňuje rozdílné rozložení odvodů a důchodů v čase, více tento pojem vysvětlujeme v části Metodologie.

Výhodnost snižují i méně nápadná opatření, jako jsou změny valorizace důchodů, změny započítávání tzv. náhradových dob atd. Ke změnám v důchodovém systému samozřejmě docházelo i z jiných důvodů. Došlo například ke sjednocení pravidel upravujících uznání mateřské dovolené nebo nároku na vdovský důchod pro muže a ženy. Další změny si vyžádalo rozhodnutí Ústavního soudu o „nepřiměřené míře solidarity mezi bohatými a chudými“. Vzhledem k netriviálnímu způsobu výpočtu důchodu ovšem většina lidí neumí posoudit, jaký

² Podrobný přehled každoročních opatření vlády je na stránkách MPSV na adrese <http://www.mpsv.cz/cs/621>

dopad na ně reformy důchodů mají. Zejména změny zajišťující dlouhodobou udržitelnost důchodového pojištění (I. pilíře) však na ně dopadají velmi významně.

V této studii kvantifikujeme dopady parametrických změn důchodového systému od roku 1996 na jednotlivce. Porovnááme výhodnost změn důchodového pojištění (měřenou změnou čisté současné hodnoty) u různých příjmových a věkových skupin. Konkrétně srovnáváme, jaké by byly tyto částky v současnosti, kdyby stále platila legislativa z roku 1996, a jaké jsou podle současné legislativy, platné v roce 2013.

Naše výpočty ukazují, že souhrn úprav důchodového systému za posledních 17 let snížil výhodnost důchodového pojištění pro všechny obyvatele České republiky. Nejcitelněji byli reformami „postiženi“ později narození a více vydělávající jednotlivci. Dopad byl citelnější na ženy, jejichž věk pro odchod do důchodu se zvyšoval rychleji než u mužů. Například výhodnost důchodového pojištění pro muže ve věku mezi 20 a 30 lety klesla za posledních 17 let v řádu statisíců korun a více. Pro stejně staré ženy výhodnost klesla dokonce ještě výrazněji. Tento závěr podporuje výsledky naší studie z roku 2011, kde jsme argumentovali, že reforma českého důchodového systému je více nevýhodná pro později narozené ročníky.³

Ukazuje se tedy, že i „bezpečný“ a „stabilní“ státní důchodový systém procházel v posledních 17 letech výraznými změnami, které vedly k výraznému poklesu výhodnosti důchodového pojištění. Dopad těchto změn je přinejmenším srovnatelný s výkyvy hodnoty investované na finančních trzích, například pomocí nového II. pilíře. Podstatným rozdílem je však empiricky ověřená monotónnost změn ve státním důchodovém systému: výhodnost důchodového pojištění se zde v drtivé většině případů snižuje.

Změny v důchodovém pojištění v letech 1996 až 2013

V roce 1996 vstoupil v účinnost zákon 155/1995 o důchodovém pojištění, který nově nastavil výpočet starobních důchodů, dnes známých jako důchodů z I. pilíře. Od roku 1996 do roku 2013 proběhla řada úprav významně měnící jak pravidla výpočtu starobních důchodů, tak pravidla pro výši odvodů pojistného na důchodové pojištění, ze kterých jsou starobní důchody financovány. Změny legislativy I. pilíře se významně projeví na výnosnosti pro jednotlivce. Šlo veskrze o změny výše odvodů, doby placení pojistného, výše důchodů a doby jejich pobírání.

V oblasti výše pojistného na důchodové pojištění došlo po roce 1996 ke třem zásadním změnám. První změnou byl nárůst sazby pojistného z 26 % na 28 %. Druhou pak změna pojistného pro osoby samostatně výdělečně činné. U nich se vyměřovací základ (ekvivalent mzdy pro OSVČ) postupně zvýšil z 35 % na 50 % rozdílu mezi příjmy a výdaji. Navíc bylo zavedeno členění samostatné výdělečné činnosti na hlavní a vedlejší s tím, že osoby vykonávající hlavní samostatnou činnost budou nově vždy účastny důchodového pojištění a jejich vyměřovací základ nebude moci klesnout pod nově vytvořený minimální vyměřovací základ. Tyto změny zvýšily

³ http://idea.cerge-ei.cz/documents/Studie_2011_02_Penze.pdf

zejména u OSVČ velikost odvodů na důchodové pojištění a tím pro ně snížily výnosnost I. pilíře. Naopak třetí změna, zavedení stropů výše sociálního pojistného, snížila odvody a zvýšila výnosnost u vysokopříjmových skupin.⁴

V oblasti nároku na starobní důchod došlo po roce 1996 k zpřísnění v oblasti důchodového věku i požadované doby pojištění. Tyto změny výrazně zpřísnily podmínky nároku na starobní důchod zejména pro později narozené občany. Důchodový věk, který byl v roce 1996 nejvýše 62 let, byl několikrát zvýšen. Úprava z roku 2011 pak nastavila zvyšování věku odchodu do důchodu o 2 měsíce ročně, bez stanovení jakékoli hranice. Zatímco muži narození v roce 1953 půjdou do důchodu ve věku 63 let, muži narození v roce 1971 o 3 roky později a muži narození v roce 1995 až v 70 letech. Obdobně u žen se věk pro odchod do důchodu zvýší ze zhruba 60 let v letošním roce (podle počtu narozených dětí) až na 70 let pro všechny ženy narozené v roce 1995.

Kromě zvýšení věku pro odchod do důchodu se za posledních 17 let výrazně zvýšila i doba pojištění požadovaná pro nárok na důchod až na 35 let a zpřísnily se podmínky pro započítávání tzv. náhradních dob. Nejdříve byla období studia a nezaměstnanosti přeřazena z doby pojištění do náhradní doby pojištění s tím, že se při výpočtu starobního důchodu budou započítávat jen z 80 %. Následně bylo studium po roce 2009 z výpočtu starobního důchodu zcela odstraněno. Tyto změny prodloužily dobu placení pojistného a zkrátily dobu pobírání starobního důchodu.

Výši starobního důchodu při odchodu do důchodu vypočteme podle doby, po kterou je osoba důchodově pojištěná (tzv. doby pojištění a náhradní doby pojištění), načasování odchodu do důchodu vzhledem k důchodovému věku a podle „upraveného průměrného výdělku“. Všechny tyto složky výpočtu starobního důchodu doznaly po roce 1996 několika úprav vedoucích ke snížení výše starobního důchodu. Doba pojištění pro výpočet starobního důchodu byla postupně redukována ve stejném duchu, jako při výpočtu doby nutné k nároku na starobní důchod. Nejdříve byla období studia a nezaměstnanosti přeřazena z doby pojištění do náhradní doby pojištění s tím, že se při výpočtu starobního důchodu budou započítávat jen z 80 %. Následně bylo studium po roce 2009 z výpočtu starobního důchodu zcela odstraněno. Tyto změny snižují výši starobního důchodu a tím i výnosnosti I. pilíře.

Z pohledu načasování odchodu do důchodu vzhledem k důchodovému věku, došlo po roce 1996 ke změnám, které měly za cíl motivovat občany k odchodu do důchodu později. Došlo k výrazným změnám na poli předčasných odchodů do důchodu (zvýšení penalizace za předčasný důchod, omezení předčasného důchodu), vykonávání práce v důchodovém věku (změkčení regulace práce při pobírání důchodu) a výpočtu důchodu při odchodu do důchodu po dosažení důchodového věku (zvýšení bonusu za práci po důchodovém věku).

Při výpočtu „upraveného průměrného příjmu“ došlo po roce 1996 ke dvěma zásadním změnám. První změnou bylo prodloužení rozhodného období, ze kterého se průměr počítá. Do výpočtu průměrného výdělku podle legislativy roku 2013 vstupují celoživotní příjmy, s výjimkou příjmů

⁴ Toto opatření snížilo výrazně negativní výnosnost u jednotlivců s nejvyššími příjmy.

před rokem 1986, na rozdíl od roku 1996, kdy do výpočtu vstupovaly příjmy z posledních 30 let před požádáním o důchod, opět s výjimkou příjmů před rokem 1986. To vedlo k poklesu „průměrného příjmu“ u většiny občanů, jelikož výpočet jejich „průměrného příjmu“ nově zahrnuje i nižší mzdy z počátku jejich profesní kariéry. Pokles „průměrného příjmu“ pak vedl k nižšímu starobnímu důchodu a následně k nižší výnosnosti I. pilíře. Druhou změnou byl nárůst zásluhovosti, který požadoval Ústavní soud. Nově jsou v zákoně definovány 3 tzv. redukční hranice a míra započítání „průměrného příjmu“ do „upraveného průměrného příjmu“ nad těmito hranicemi. To způsobuje pokles starobního důchodu u středněpříjmových skupin a nárůst u těch vysokopříjmových.

Poslední zásadní úpravou důchodového pojištění po roce 1996 bylo upřesnění pravidel valorizace starobních důchodů, které vedlo k pomalejšímu zvyšování důchodů. Starobní důchody „starších“ důchodců vypočtené podle legislativy roku 2013 jsou nižší, než starobní důchody jinak stejných lidí vypočtené podle legislativy roku 1996.

Tabulka 1 – Zásadní změny legislativy po roce 1996 a jejich vliv na výnosnost důchodového pojištění

	zásadní změny	vliv na výnosnost
změny ovlivňující celoživotní odvody	zvýšení sazby pojistného	pokles
	změny pojistného u OSVČ	pokles nebo beze změny
	stropy pojistného	nárůst nebo beze změny
	zvýšení důchodového věku	pokles
změny ovlivňující celoživotní důchody	zvýšení důchodového věku	pokles
	prodloužení rozhodného období	pokles
	změna zásluhovosti	nárůst, pokles nebo beze změny
	valorizace	pokles

Data

Výpočty důchodů a výnosnosti důchodového pojištění jsou založeny na reprezentativním mikroekonomickém vzorku populace *Survey on Income and Living Conditions* (SILC) z roku 2011 Českého statistického úřadu, demografické prognóze a prognóze vývoje pracovního statutu obyvatel v ČR Ministerstva práce a sociálních věcí.

Výběrové šetření SILC obsahuje informace o příjmech rodinné a sociální situaci přibližně 20.000 obyvatel České republiky s váhami, které umožňují získat reprezentativní výsledky pro celou Českou republiku. Z šetření SILC využíváme zejména informace o pohlaví a věku pro určení očekávaného věku dožití; o současné mzdě, věku a nejvyšším dosaženém vzdělání pro odhad budoucího vývoje mezd jednotlivců v čase; informace o ostatních členech rodiny pro identifikování období rodičovských dovolených u žen; věk prvního zaměstnání, počet odpracovaných let a současný pracovní statut pro rozvržení období zaměstnání v minulosti; údaje

o současné samostatné výdělečné činnosti pro odhad této činnosti v minulosti i budoucnosti. Z šetření používáme pouze jednotlivce, kteří budou odcházet do důchodu po roce 2013 a v současnosti jsou zaměstnaní nebo samostatně výdělečně činní. Ostatní jednotlivci nejsou do analýzy zahrnuti. To by nemělo mít žádné významné dopady na výsledky

Námi použité demografické odhady jsou založeny na prognóze Ministerstva práce a sociálních věcí o vývoji pravděpodobností dožití, pravděpodobností zaměstnanosti a měr plodnosti. Všechny pravděpodobnosti jsou podmíněny kalendářním rokem, věkem a pohlavím jedince.

Metodologie

Pro porovnání dopadů legislativy důchodového pojištění platné v roce 1996 a 2013 vytvoříme pro každého jednotlivce v šetření SILC jeho pracovní historii do okamžiku věku odchodu do důchodu. Z této pracovní historie vypočteme starobní důchod a výnosnost důchodového pojištění jednotlivce dvěma způsoby: (i) v hypotetickém případě, kdy by dnes platila legislativa roku 1996 a nebyla reformována až do konce jeho života a (ii) v případě, kdy by již nikdy nebyla reformována v současnosti platná legislativa. Porovnáním výnosností důchodového pojištění kvantifikujeme rozdíl v tom, co by jednotlivec zaplatil a dostal, kdyby v současnosti a dále platila legislativa roku 1996, a co zaplatí a dostane dle v současnosti platné legislativy. Za výnosnost důchodového pojištění považujeme čistou současnou hodnotou všech starobních důchodů a odvodů na důchodové pojištění po roce 2013.

Odhady pracovních historií jednotlivců

K výpočtu důchodů jednotlivce je nutné znát jeho pracovní historii v okamžiku odchodu do důchodu. Je tedy nutné odhadnout⁵ jeho pracovní statut v jednotlivých letech a odpovídající mzdu. Ve studii rozeznáváme tři pracovní statuty: pracující / nezaměstnaný / neaktivní. Roky zaměstnání / samostatné výdělečné činnosti před rokem 2011 odvozujeme z věku prvního zaměstnání, počtu odpracovaných let, počtu nezaopatřených dětí v domácnosti, věku a genderově a věkově podmíněných pravděpodobností zaměstnanosti a plodnosti. Předpokládáme, že v současnosti samostatně výdělečně činní jednotlivci vykonávají tuto činnost během celé své kariéry.⁶ Kalendářní roky před rokem 2011, kdy jednotlivec nebyl zaměstnán, rozdělíme mezi nezaměstnanost a neaktivitu. Neaktivní jsou v našem modelu pouze ženy na mateřské dovolené, která trvá přesně 3 roky.⁷ Pracovní statut po roce 2011 simulujeme pomocí věkově a genderově podmíněných měr zaměstnanosti a jejich prognóz a stejně podmíněných měr plodnosti a jejich

⁵ Ucelený obraz o pracovním statutu jednotlivce v minulosti bohužel není dostupný, proto je nutné ho odhadnout z počtu odpracovaných let, věku prvního zaměstnání a dalších. Pracovní statut v budoucnosti není znám, a proto ho odhadujeme dle očekávaného budoucího pracovního vývoje jednotlivce.

⁶ S výjimkou let, kdy tato činnost v České republice neexistovala.

⁷ Výjimkou je mateřská dovolená ženy s dítětem, po jehož narození se do 3 let narodilo další dítě.

prognóz. Pro jednoduchost předpokládáme, že jednotlivci odcházejí do důchodu přesně v důchodovém věku.

Pro výpočet mezd v jednotlivých letech používáme takzvané mzdové profily. Ty odhadujeme z průřezových dat databáze SILC. K výpočtům používáme hrubou roční mzdu jednotlivce, jeho věk, pohlaví a nejvyšší dosažené vzdělání. Nejdříve odhadneme typický mzdový profil mužů a žen se čtyřmi základními úrovněmi vzdělání (základní, střední bez maturity, střední s maturitou a vysokoškolské). Mzdový profil jednotlivce pak získáme vynásobením mzdového profilu odpovídající skupiny: a) podílem současné hrubé mzdy jednotlivce a odpovídající současné hrubé mzdy relevantní skupiny a b) reálným růstem mezd. Násobení podílem současných mezd jednotlivce a skupiny individualizuje vývoj mezd skupiny pro každého jednotlivce. Násobení růstem mezd zohledňuje průměrný minulý (skutečný) a očekávaný růst mezd v ekonomice. Očekávaný růst předpokládáme na 3 % ročně.⁸

Výpočet starobního důchodu

Výpočet starobního důchodu se odvíjí od výše „upravené průměrné mzdy“ a doby, po kterou byl jednatel účasten důchodového pojištění. Do období, která se zahrnují do doby účasti na důchodovém pojištění, se podle legislativy obou let zahrnuje období zaměstnání, samostatné výdělečné činnosti a období mateřské. Úprava roku 1996 byla benevolentnější k zahrnutí období nezaměstnanosti a studia. Všechny tyto doby pro každého jednotlivce zjistíme z jeho sestavené pracovní historie.

Výpočet „upraveného průměrného výdělku“ jednotlivce se opírá o jeho vytvořenou pracovní historii a mzdový profil. Do výpočtu vstupují mzdy, respektive vyměřovací základy z let rozhodného období, kdy byl jednatel zaměstnán nebo samostatně výdělečně činný. Délka rozhodného období byla jiná podle legislativy roku 1996 a 2013. Mzdy z jednotlivých let rozhodného období jsou převedeny na reálné mzdy posledního celého kalendářního roku před odchodem do důchodu pomocí *koeficientů všeobecného výpočtového základu* (knvvz). Ty se odvíjí od současných knvvz a očekávaného růstu mezd. „Upravená průměrná mzda“ jednotlivce je pak průměrnou měsíční mzdou za toto období, která je upravena o prvky solidarity. Míra „solidární úpravy“ je podle legislativy roku 1996 a 2013 rozdílná. Obecně se odvíjí od průměrné mzdy v České republice v roce před odchodem jednotlivce do důchodu. Tu pro budoucí léta určíme pomocí současné průměrné mzdy v ČR a očekávaného 3% růstu mezd.

Starobní důchod je součtem fixní a procentní části. Fixní část se určuje podle mzdy v České republice v roce před odchodem jednotlivce do důchodu. Tu odhadujeme postupem popsaným výše. Procentní část je dána součinem dříve popsaného „upraveného průměrného výdělku“, doby

⁸ Průměrný reálný růst mezd v období 2001 až 2012 byl 2.9 %. Vyšší reálný růst mezd zvyšuje výnosnost důchodového pojištění skrze vyšší Koeficienty nárůstu všeobecného výpočtového základu a vyšší valorizaci. Rozdíl ve výnosnosti důchodového pojištění dle pravidel roku 1996 a roku 2013 není významně citlivý na změnu reálného růstu mezd. Čím vyšší je reálný růst mezd, tím je rozdíl nižší.

účasti na důchodovém pojištění a 1.5 %.⁹ V modelu předpokládáme valorizaci na zákonem dané úrovni. Ta se odvíjí od reálného růstu mezd v ČR a inflace. Inflaci normujeme na 0 %.¹⁰

Výpočet výnosnosti důchodového pojištění

Pro porovnání dopadů legislativy důchodového pojištění platné v roce 1996 a 2013 vypočteme pro každého jednotlivce výnosnosti důchodového pojištění v případě, kdy by legislativa roku 1996 nebyla již nikdy reformována, a v případě, kdy by již nebyla reformována až současná legislativa. Výnosnost důchodového pojištění měříme čistou současnou hodnotou. Tato hodnota je tvořena rozdílem všech starobních důchodů a všech ročních pojistných na důchodové pojištění. Pojistné a důchody sčítáme od roku 2013 do očekávaného věku dožití. Ten získáme z kumulativních pravděpodobností dožití. Při součtu respektujeme principy diskontování, diskontní faktor je roven 1.03.

V případě, že jednotlivcova čistá současná hodnota vypočtená „podle legislativy 2013“ je nižší než jeho čistá současná hodnota „vypočtená dle legislativy 1996“, se důchodové pojištění stalo pro tohoto jednotlivce méně výhodné. V konečném důsledku lze pokles výnosnosti důchodového pojištění přirovnat k zvýšení sazeb daně z příjmu.

Výši starobních důchodů jednotlivce v jednotlivých letech získáme z výpočtů jeho starobního důchodu a valorizace pro daný rok. Pojistné pak získáme ze mzdových profilů jednotlivců a jejich pracovní historie. Při výpočtu pojistného podle legislativy roku 2013 vstupují do výpočtu navíc minima a stropy pojistného.

Výsledky

Změna výnosnosti důchodového pojištění, která ukazuje změnu „atraktivitu“ důchodového systému pro jednotlivce v důsledku jeho úprav po roce 1996, klesla. Důchodové pojištění bylo výrazně výnosnější, než je dle současné legislativy, pokud by stále platila legislativa roku 1996. Velikost poklesu výnosnosti shrnují tabulky 2a a 2b. Ty ukazují průměrný pokles výnosnosti podle věku (10leté věkové skupiny) a výše současné mzdy (10 mzdových skupin) pro muže a ženy. Pokles je pro většinu skupin v řádu stovek tisíc až milionu korun. Jedinou výjimkou jsou vysokopříjmoví muži ve věku 50 až 60 let. Pokles výnosnosti je způsoben zejména zvýšením věku odchodu do důchodu. Dále k němu přispívají i další změny zákona, popsané v sekci Změny v důchodovém pojištění.

⁹ Jak bylo uvedeno výše, v analýze neuvažujeme vliv předdůchodů nebo II. pilíře, jelikož tyto změny nejsou primárně změnami zkoumaného důchodového pojištění (I. pilíře). Zahrnutí možnosti vstoupit do II. pilíře by mimo jiné změnilo parametry výpočtu procentní výměry.

¹⁰ Tento předpoklad nijak neovlivní výsledky.

Tabulka 2a: Změna výnosnosti důchodového pojištění v období 1996 až 2013 – ženy, dle věku a decilů současné mzdy (v Kč na osobu)

	20-29	30-39	40-49	50-60
1. decil	-594 535	-451 926	-225 085	-46 177
2. decil	-728 112	-615 589	-381 756	-170 240
3. decil	-942 159	-771 247	-589 912	-317 662
4. decil	-1 052 755	-833 569	-620 110	-368 211
5. decil	-1 017 047	-956 747	-677 453	-347 595
6. decil	-1 226 638	-989 957	-753 924	-416 836
7. decil	-1 345 849	-1 109 012	-799 917	-448 137
8. decil	-1 369 851	-1 170 738	-862 278	-503 372
9. decil	-1 362 344	-1 182 271	-843 862	-434 977
10. decil	-1 476 894	-1 395 581	-978 234	-379 315

Tabulka 2b: Změna výnosnosti důchodového pojištění v období 1996 až 2013 – muži, dle věku a decilů současné mzdy (v Kč na osobu)

	20-29	30-39	40-49	50-60
1. decil	-656 188	-383 664	-203 854	-105 530
2. decil	-913 098	-624 631	-425 685	-278 268
3. decil	-1 002 651	-677 318	-497 331	-338 623
4. decil	-981 059	-727 829	-453 772	-332 444
5. decil	-1 079 105	-799 484	-563 951	-296 545
6. decil	-1 192 569	-849 257	-530 331	-386 176
7. decil	-1 163 470	-903 262	-656 233	-345 501
8. decil	-1 345 403	-901 289	-609 640	-333 083
9. decil	-1 423 296	-980 495	-657 252	-349 258
10. decil	-1 649 890	-956 454	-625 316	-240 345

Reformy po roce 1996 pokračovaly v trendu postupného zvyšování věku odchodu do důchodu. Dle legislativy roku 1996 byl důchodový věk 62 let u mužů a 61 let u bezdětných žen. S každým dítětem se důchodový věk ženy snižoval. Dle současné legislativy budou například 18letí muži a stejně staré ženy odcházet do důchodu v 70 letech. To způsobuje nárůst období zaměstnání a placení pojistného. Rozdíl mezi obdobími zaměstnání v případě, pokud by po roce 1996 nedocházelo k žádným reformám, a v případě, kdy by nedocházelo k žádným reformám po roce 2013, ukazují tabulky 2a a 2b. Ty udávají průměrný nárůst doby zaměstnání a placení pojistného podle věku a současné mzdy zvláště pro muže a ženy. U žen je nárůst vyšší, jelikož jejich

důchodový věk byl dle legislativy roku 1996 nižší než mužů. S věkem se nárůst doby zaměstnání snižuje, protože podle legislativy roku 2013 mladší jedinci odcházejí do důchodu později.

Tabulka 3: Nárůst počtu let zaměstnání a placení pojistného v období 1996 až 2013 - dle věku a decilů současné mzdy

	Ženy				Muži			
	20-29	30-39	40-49	50-60	20-29	30-39	40-49	50-60
1. decil	8.12	6.77	4.88	1.82	6.07	4.61	2.92	1.45
2. decil	8.38	6.67	4.97	1.98	6.02	4.56	2.89	1.35
3. decil	8.40	6.81	5.24	2.09	5.81	4.49	2.90	1.43
4. decil	8.00	6.70	5.16	1.90	5.76	4.48	2.93	1.49
5. decil	8.12	6.90	4.93	1.86	5.91	4.46	3.03	1.46
6. decil	7.95	6.76	5.15	1.92	5.75	4.55	2.94	1.44
7. decil	7.93	6.54	5.06	1.95	5.61	4.49	2.97	1.48
8. decil	8.18	6.72	4.93	2.00	5.60	4.43	2.86	1.47
9. decil	7.41	6.72	4.67	1.84	5.86	4.56	2.91	1.46
10. decil	7.56	6.42	5.05	1.93	5.89	4.43	2.95	1.36

Prvotním efektem nárůstu doby zaměstnání je zvýšení objemu odvedeného celoživotního důchodového pojistného. Tím se snižuje výhodnost důchodového pojištění pro jednotlivce. Druhotným efektem zvýšení důchodového věku a následného nárůstu doby zaměstnání je nárůst starobních důchodů, jelikož velikost důchodu je spolutvořena dobou zaměstnání. Nárůst starobních důchodů je tlumen opatřeními zpřísňujícími započtení dob, po které jednotlivec byl účastníkem pojištění, ale neplatil pojistné (nezaměstnanost, studium). Velikost starobních důchodů je též ovlivněna změnou zásluhovosti. Starobní důchod nízkopříjmových skupin nebyl zvýšením zásluhovosti ovlivněn, u středněpříjmových skupin došlo k poklesu starobních důchodů a u vysokopříjmových skupin pak k nárůstu. Změnu mezi starobním důchodem jaký by jednotlivec získal, pokud by legislativa roku 1996 nebyla nikdy reformována, a starobním důchodem jaký by získal, pokud by současná legislativa již nebyla reformována, uvádíme v tabulkách 3a a 3b. Kladná hodnota znamená nárůst starobního důchodu, záporná pak pokles.

Tabulka 3a: Nárůst měsíčního starobního důchodu v Kč v období 1996 až 2013 - ženy dle věku a decilu současné mzdy

	20-29	30-39	40-49	50-60
1. decil	1 165	968	862	441
2. decil	897	524	547	123
3. decil	643	273	47	-469
4. decil	394	210	48	-591
5. decil	614	119	-67	-532
6. decil	466	335	-73	-709
7. decil	417	-9	-108	-700
8. decil	991	253	-100	-790
9. decil	1 079	667	265	-501
10. decil	2 695	1 715	1 211	359

Tabulka 3b: Nárůst měsíčního starobního důchodu v Kč v období 1996 až 2013 - muži dle věku a současné mzdy

	20-29	30-39	40-49	50-60
1. decil	376	564	529	167
2. decil	46	-186	-240	-662
3. decil	-199	-299	-668	-761
4. decil	265	-258	-144	-591
5. decil	112	-260	-598	-512
6. decil	377	-263	-355	-711
7. decil	601	-63	-497	-452
8. decil	982	291	-107	-109
9. decil	1 747	928	156	37
10. decil	2 924	2 763	2 075	1 550

Mladší jednotlivci nebo jednotlivci s vysokými příjmy pobírají vyšší starobní důchod podle legislativy platné v roce 2013, než kdyby po roce 1996 nedošlo k žádným reformám. Tento vyšší starobní důchod je ale vykoupen vyšším věkem odchodem do důchodu, který snižuje počet let pobírání starobního důchodu. To ukazují tabulky 4a a 4b. Výnosnost důchodového pojištění, měřená čistou současnou hodnotou, je tak výrazně nižší za předpokladu, že by současná legislativa již nebyla reformována, než za předpokladu, že by nedošlo k žádné reformě legislativy roku 1996.

Tabulka4a: Pokles doby pobírání starobního důchodu v letech v období 1996 až 2013 - ženy dle věku a současné mzdy

	20-29	30-39	40-49	50-60
1. decil	-9.01	-7.27	-5.30	-1.96
2. decil	-9.11	-7.21	-5.24	-2.13
3. decil	-8.82	-7.28	-5.48	-2.18
4. decil	-8.67	-7.28	-5.46	-2.02
5. decil	-8.66	-7.35	-5.18	-1.98
6. decil	-8.61	-7.19	-5.57	-2.00
7. decil	-8.44	-7.01	-5.36	-2.04
8. decil	-8.59	-7.20	-5.20	-2.15
9. decil	-7.86	-7.13	-4.92	-1.96
10. decil	-8.06	-6.80	-5.28	-1.97

Tabulka 4b: Pokles doby pobírání starobního důchodu v letech v období 1996 až 2013 - muži dle věku a současné mzdy

	20-29	30-39	40-49	50-60
1. decil	-6.41	-4.87	-3.10	-1.53
2. decil	-6.37	-4.78	-3.15	-1.41
3. decil	-6.22	-4.77	-3.09	-1.55
4. decil	-6.18	-4.71	-3.13	-1.55
5. decil	-6.20	-4.76	-3.22	-1.51
6. decil	-6.13	-4.74	-3.06	-1.49
7. decil	-6.05	-4.79	-3.13	-1.53
8. decil	-5.96	-4.73	-3.07	-1.54
9. decil	-5.94	-4.80	-3.13	-1.50
10. decil	-6.17	-4.73	-3.14	-1.53

Závěr

Český penzijní systém je jedním z nejméně zadlužených ve střední Evropě. Této současné „makroekonomické“ udržitelnosti se dosahovalo díky opakovaným úpravám důchodového systému. Tato studie podrobně ukazuje, jak nepřetržité úpravy I. důchodového pilíře snižovaly jeho výhodnost pro většinu účastníků systému. Změny za posledních 17 let byly výrazné. Ženy ve věku do 30 let stráví dle legislativy roku 2013 v důchodu o více než 8 let méně, než by jim „zaručoval“ zákon v roce 1996. Dnešní muži ve věku do 30 let budou pracovat o 6 let déle, než by očekávali v roce 1996. Na změny nejvíce doplácely mladší generace, tedy budoucí generace důchodců, kteří si jako voliči tyto změny plně neuvědomovali.

Navzdory všem úpravám je pravděpodobné, že se rozdíl mezi příjmy a výdaji v rámci I. pilíře důchodového systému nepodařilo stabilizovat. Dopad stárnutí obyvatelstva bude v příštích dekádách tak prudký, že by zachování dnešních parametrů vedlo k výrazným deficitům a tedy rostoucímu zadlužení státu. To bude na všechny budoucí vlády vytvářet tlak k dalším úpravám. Může jít o úpravy všech již dříve upravovaných parametrů, včetně výše odvodů do důchodového systému, které z čistě ekonomického pohledu mají povahu přímého zdanění práce. Lze proto očekávat snižování náhradového poměru v celém věkovém profilu, tedy i u nově přiznávaných důchodů. K udržení vyrovnané bilance důchodového systému by podle našich odhadů musel náhradový poměr nově přiznaných důchodů k průměrné mzdě klesnout z dnešní úrovně zhruba 45% hrubé mzdy na přibližně 35% v roce 2030 a 25% v roce 2050 (Schneider 2012).

Tato studie ukazuje, že změny I. pilíře důchodového systému nejsou výjimkou, ale pravidlem a navíc mají podstatný vliv na výnosnost (v drtivé většině negativní) důchodového systému pro jednotlivé účastníky. Na základě historické zkušenosti se ukazuje, že I. pilíř důchodového systému nepředstavuje do budoucna zdaleka takovou jistotu, jak je často vnímán a prezentován.

Apendix – decily roční hrubé mzdy

	minimum	průměr	maximum
1. decil	96 836	134 366	177 881
2. decil	129 938	171 714	206 400
3. decil	155 530	196 116	228 276
4. decil	176 894	222 953	261 422
5. decil	193 846	248 780	294 852
6. decil	226 183	278 707	322 629
7. decil	246 967	311 703	372 860
8. decil	277 446	356 796	430 800
9. decil	315 000	429 762	568 859
10. decil	384 896	731 654	2 200 000

Reference

- Auerbach A.J., J. Gokhale and L.J. Kotlikoff (1994): *Generational Accounting: A Meaningful Way to Evaluate Fiscal Policy* , " *Journal of Economic Perspectives*, 8(1) , pp. 73–94.
- Auerbach, Alan J., William G. Gale, Peter R. Orszag, and Samara R. Potter. "Budget Blues: The Fiscal Outlook and Options for Reform." In *Agenda for the Nation*, edited by Henry J. Aaron, James M. Lindsey, and Pietro S. Nivola, 109-145. Washington, D. C.: The Brookings Institution,
- Český statistický úřad (2011): "Vybrané údaje o sociálním zabezpečení 1.pololetí 2011".
- Dang, T-T., P.Antolin and H.Oxley (2001) "Fiscal Implications of Ageing Projections of Age-related Spending, OECD Economic Department Working Paper, No. 305, Paris, OECD.
- Dušek L., Kopecsni (2008): "Policy Risk in Action: Pension Reforms and Social Security Wealth in Hungary, Czech Republic, and Slovakia," *Czech Journal of Economics and Finance*.
- European Commission (2010) "Joint Report on Pensions" Commission Staff Working Document, Brussels, May 2010.
- Eurostat (2011): EUROPOP2010 . Convergence Scenario, national level. Dowloaded June 26, 2012.
- Gokhale, J (2007): "Unfunded Obligation Measures of EU Countries," Martin Larch and JoãoNogueira Martins, eds., *Fiscal Indicators, Proceedings from the Directorate-General for Economic and Financial Affairs Workshop Brussels, September 22, 2006, Chapter 3, European Commission, European Economy Economic Papers, No. 297, December 2007.*
- Gomulka Stanislaw, Schneider Ondřej (1999): "Implicit Public Debt of the Czech Social Security System", Center for Social and Economic Research CASE, Warsaw, Working Paper No. 167, 1999.
- Heinz, R. and Rocha, R. (2009): *Enabling Conditions for Second Pillar Pension reforms, Policy Research Working paper 4890, World Bank, April 2009.*
- Holzmann, R.; M. Orenstein; and M. Rutkowski, ed. 2003. *Pension Reform in Europe: Process and Progress*. Washington, DC: World Bank.
- Kitschelt, H. (2001) „Partisan Competition and Welfare State Retrenchment: When Do Politicians Choose Unpopular Policies?“ Oxford University Press, Oxford, UK.
- Klimentová, J. (1998) „Reforma důchodového pojištění v letech 1989-1996 a současné problémy systému“, in *Finance a úvěr*, č. 1, str. 23-35.
- Kreidl, V. (1998) „Penzijní reforma v ČR“ in *Finance a úvěr*, č. 1, str. 36-54.
- Laursen Thomas (2000): "Pension System Viability and Reform Alternatives in the Czech Republic", IMF Working Paper, 2000/16.
- Pierson, P. (1994) „Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment.“ CambridgeUniversity Press, Cambridge, UK.

Schneider (2012) „Jaký důchod nás čeká?“, IDEA Praha, září 2011.

Schneider, O. (1998) „Dynamický model důchodové reformy v ČR“ in Finance a úvěr, č. 1, str. 55-65.

Schneider, O. (2009) „Political Economy of Pension Reforms in Europe,“ Czech Journal of Economics and Finance- Finance a úvěr 2009/4, pp.280-298

Schneider, Šatava (2011) „Penzijní dluh – Břímě mladých“, IDEA Praha, květen 2011.

Velculescu D. (2010) "Some Uncomfortable Arithmetic Regarding Europe's Public Finances," IMF Working Papers 10/177, International Monetary Fund.

World Bank (2007) "From Red to Gray: The third transition of Aging populations in Eastern Europe and the former Soviet Union", The World bank, Washington, DC.

World Economic Forum (2009): Transforming Pensions and Healthcare in a Rapidly Ageing World: Opportunities and Collaborative Strategies, WEF 2009.